

Kroppsnärheten förklarar omsorgsarbetets låga status

Skillnaden mellan natur och kultur är framträdande i västerländsk kultur. Det kroppsliga har blivit en närmast onämbar del av ens person, och det finns en tydlig koppling mellan ett arbetes kroppsnärhet och dess sociala värde. Ju mer kroppsnära, desto lägre status.

Genom mitt arbete med feministisk omsorgsforskning har jag blivit alltmer uppmärksam på fältets inbyggda paradox: medan behovet av omsorg och vård oftast är kroppsligt motiverat, är kroppen ändå frånvarande som central kategori i tolkningen av omsorg som arbete och kultur.

De senaste 20 årens samhällsvetenskapliga kvinnoforskning har ägnat mycket uppmärksamhet åt kvinnors omsorgsarbete inom familjen och de återverkningar som detta har på kvinnors liv och leverne. Ett annat centralt tema i feministiska analyser har varit subjektobjekt-förhållandet mellan kvinnor och män. Man har då studerat hur detta förhållande kommit att utformas samt vad som bidrar till att upprätthålla denna asymmetri. Vad jag vill göra i den här artikeln är att koppla ihop dessa problem och försöka förstå dem i ljuset av den västerländska civilisationens hållning till kropp och kön som centrala individskapande funktioner.

Kroppens osynlighet

Den konkreta utgångspunkten för den här diskussionen är frågan huruvida omsorgsarbetets låga status kan vara en följd av dess kroppsnärhet, och vidare om kvinnors bristande eller osynliga individstatus inom samhällsvetenskaperna kan vara ett uttryck just för kvinnornas anknytning till det kroppsnära omsorgsarbetet. Jag skall anknyta diskussionen till vår förståelse av begreppsparen natur/kultur och kropp/själ och visa hur det hierarkiska förhållandet i dessa begreppspär reflekteras i samhällsvetenskapens förståelse av kön.

Eftersom kvinnors liv och leverne är så intimt förbundet med de egna kroppsfunktionerna och andras kroppsliga behov, är det svårt för kvinnor att uppnå en kulturell individstatus i vetenskapliga tolkningsprocesser. Då individen spelar en central roll inom samhällsvetenskaperna, är individstatusen av avgörande betydelse för att uppnå synlighet.

Kroppens osynlighet i vetenskapssamhället är ett uttryck för den historiska process som i sig bar fröet till det västerländska individbegreppets konstruktion.

Elias (1978) visar i sin analys av Europas civilisationsprocess att den tilltagande betoningen av artighetsnormer implicit handlade om en kroppslig disciplinering som efter hand kom att manifesteras som tabun och förakt för några av kroppens naturliga funktioner. Det kulturella fundamentet för industrisamhällets urbanitet och individualitet krävde att kroppens existens så mycket som möjligt osynliggjordes i de offentliga interaktionsmönstren. Det primära hos individen var medvetande och logiska respektive rationella förmågor.

Kroppsliga företeelser kom att förknippas med skam- och äckelkänslor. Tabuering av kroppsliga funktioner existerar förmodligen i de flesta kulturer. Men andra kulturers ritualer t. ex. i samband med menstruationen är mera kulturellt synliga än vad som är fallet hos oss. I Bengsamhället på Elfenbenskusten är kvinnorna befriade från arbete dagarna före och efter menstruationen eftersom många ofta är mera fumliga och okoordinerade under den premenstruella fasen och/eller under själva menstruationen. Dessa kvinnor arbetar med vedhuggning och skogsarbete, vilket innebär att

de måste använda vassa verktyg, och arbetsbeträffande förmodas därför medföra färre arbetsolyckor. I stället används de här dagarna till att tillreda välsmakande och näringsrika måltider av palmnötter. Det tar många timmar att tillreda de här rätterna, och de äts tillsammans med andra menstruerande kvinnor och deras närmaste kvinnliga släktingar (Martin, 1987).

Det kroppslösa individbegreppet

Även om individbegreppet har fått olika tolkningar i kontinental tanketraditioner, är den grundläggande idén att alla har möjlighet att utveckla ett genuint och originellt jag. Det som karakteriserar individen är medvetandet om avståndet mellan henne själv och andra. "Uppmärksamheten" av individen blev källan till den moderna sociologin och till olika modernitetsteorier. Amnets klassiker kännetecknas av att de, om än på vitt skilda sätt, försöker förklara hur civilisationsprocessen bär med sig nya former av social organisation och nya handlingsmönster.

Övergången från släktbaserade distributionskollektiv till individbaserade arbetskontrakt och byråkratiskt organiserad marknadsdistribution födde den moderna människan. Byråkrati och planering krävde kalkylerande och rationella aktörer (Weber), storstadbildning och börsverksamhet premierade individuell kreativitet och individuellt förstånd (Simmel) och den organiska väsensviljan försvann till förmån för den strategiska kårviljan i "gesellschaft" (Tönnies). I Cartesius' yttrande "Jag tänker, alltså är jag" har vi tidsandan i ett nötskal.

Vår tankeförmåga och vår förmåga att använda vårt medvetande både på individuell och kollektiv nivå utgör förutsättningarna för att vi skall kunna skapa kultur och social ordning. Tankeförmågan gör oss till något mer än en av naturen skapad organism – till något mer än endast en kropp. Begreppspar som natur – kultur, kropp – själ samt förnuft – känsla är uttryck för denna skiljelinje.

Skillnaden mellan natur och kultur är framträdande i västerländskt tänkande och västerländsk kultur, och har inte bara stor betydelse för hur vi upplever vår individuella kroppslighet, utan också för hur vi tolkar den relationella kroppsligheten, som t. ex. maskulinitet och feminitet. Asplund (1985:123) uppfattar bl. a. Elias' analys av västerlandets civilisation som en

process som inte bara frambringade en omfattande disciplinering och tabuering av drifter och emotioner, utan även som en utökning av skillnaderna mellan individen och kollektivet. Presentationen av ett individuellt "jag" kom att knytas till vissa koder för korrekt uppförande som visade att var och en var medveten om avståndet mellan sig själv och andra. Den aversion mot kroppen som spred sig i Europa var av en art och ett omfång som tidigare aldrig skådats. Först kom det kroppsliga att privatiseras, sedan intimiseras för att slutligen bli en nästan onämbar del av ens person. Det sextonde och sjuttonde århundradets vetenskapliga revolution förstärkte den här bilden ytterligare. Upplysningstidens förnuftsorientering och mekanistiska världsåskådning förvandlade den organiska människan till en statist i den tänkande människans tillvaro (Merchant, 1980).

Kvinnan som "den organiska människan"

Eftersom kvinnor menstruerar, blir gravida, föder och ammar barn är deras organiska funktioner mycket synligare än mäns. Många feministiska vetenskapskritiker har fäst sig vid att upplysningstidens vetenskapliga ambitioner innebar en tro på att den oförutsägbara och oregeliga naturen måste kontrolleras. "Naturen", den som skulle behärras och läggas under mänsklig kontroll, betraktas som kvinnlig och tillmäts dessutom relationella (läs: icke-individuella) kvaliteter – "the nature with all her children", som Bacon uttryckte saken (Sydie 1987:205).

Skillnaden mellan å ena sidan kvinna/natur och å andra sidan man/kultur anses av många utgöra den grundläggande karaktäristiken av vetenskaplig kunskap (Chodorow, Ortner, Dinnerstein, citerade i Sydie 1987:205).

Ortner (1974:73f.) framhäver tre aspekter som rör kvinnors fysiologiska funktioner som särskilt betydelsefulla när hon diskuterar orsakerna till att kvinnor betraktas som mera intimt förbundna med naturen än män:

1. Kvinnokroppen med dess funktioner placerar kvinnan närmare livets organiska aspekter, och det sätt på vilket tiden används genom livet är ofta ett uttryck för detta. Mäns fysiologi ger dem bättre möjlighet att ägna mer av livet åt kulturella projekt.

2. Kvinnans barnsörds- och amningsfunk-

tioner ställer henne ofta i sociala roller som har lägre prestige än mäns kulturella projekt.

3. Dessa traditionella roller, som kvinnan tilldelas på grund av sina kroppsfunktioner, ger henne andra erfarenheter och andra former för bekräftelse än vad män vanligen får. Å andra sidan är dessa företeelser knutna till "naturen". Frykman och Löfgren formulerar det så här:

"På grund av hennes (kvinnans) fysiska funktioner, har man överallt sett kvinnan som det av könen som står närmare naturen. Hon är genom sin kropp bunden till reproduktionen av släktet, varje menstruation är en erinran om hennes biologiska jag, varje barnafödande och amning är en länk mellan henne och naturen. (...) Det är vanligen kvinnan som utför transformationerna mellan naturen och kulturen. Hon förvandlar råvaror till föda, uppfostrar barnen till människor (...)" (1979:145f.)

Omsorgsarbetet tilldelas kvinnorna mera på grund av deras biologi än på grund av deras individuella färdigheter. Kvinnors reproduktiva kapacitet gör det "naturligt" att kvinnorna utför arbetet med det uppväxande släktet. De erfarenheter som kvinnor skördar från det reproduktiva arbetet i den privata sfären gör det "naturligt" att välfärdssamhällets omsorgsarbete är en kvinnodominerad sektor.

Barn tolkas också som en del av naturen ända tills de har blivit självständiga och individuella. Småbarn är osocialiserade och, precis som djuren, oförmögna att gå på två ben. De har inte kontroll över sina kroppsfunktioner och de kan inte heller tala. Huvudsakligen är det kvinnors avlönade och oavlönade arbete som gör barnen till individer. Medan t.ex. förskollärare och lågstadielärare i stort sett är kvinnor, ökar andelen män i takt med att barnen når högre utbildningsnivåer och att de uppnår en allt högre grad av individualitet. De transformeras med andra ord från "natur" till "kultur". Uppfattningen av kvinnan som "natur", som en organisk existens karakteriserar inte bara den vetenskapliga kunskapen, utan även arbetsfördelningen mellan de båda könen och mellan de sociala klasserna.

Omsorgsarbete är kvinnors kroppsarbete

Även om den gamla högborgerliga familjen inte längre existerar i samma utsträckning som förr, är det belysande att titta på kopplingen

mellan ett arbetes kropps närhet och dess sociala status. Ju mer kropps nära ett arbete är, desto lägre status har det. Detta är en regel som i synnerhet tycks gälla för icke-professionellt omsorgsarbete i motsats till de medicinska professionerna som gjorts till vetenskap.

Borgerskapets kvinnor hade möjlighet att delegera kroppsanknutet arbete till tjänstefolket – som i stort sett rekryterades från den kvinnliga arbetarklassen. Ammor ammade barnen, barnflickor tvättade och bytte på barnen, sänglinne och underkläder togs om hand av pigor och inhyrd kvinnlig tvätthjälp. Om någon blev sjuk, fanns sjukvårdare att hyra på marknaden. Nattsköterskor skötte vården på natten och gråterskor kunde beställas för begravningar. Anglamakerskor städade på ett diskret sätt upp efter en oönskad graviditet. Guvernanterna som skötte inläringen av goda manér och kulturell kropps kontroll stod en pinne högre på den sociala stegen än övriga tjänstehjon. Men det som bokstavligen handlade om "blod, svett och tårar", delegerades till de nedre skikten bland tjänstefolket.

Ett liknande mönster verkar gälla för den moderna hälsoprofessionens makt- och karriärstrukturer. Principen "ju längre från det konkreta arbetet, desto högre lön och prestige och vice versa" är fortfarande aktuell. Professionens krav på längre utbildning och större inslag av teoretiska ämnen i utbildningen kan ses som ett led i en pågående process som syftar till att understryka omsorgsarbetets vetenskaplighet och därmed öka dess prestige. I ett kroppskulturellt perspektiv kan man säga att den här professionaliseringen egentligen handlar om en reningsprocess där yrkesgrupperna vill göra sig av med associationerna till "kroppssmuts". När norska LO för en tid sedan pekade ut lågavlönade och delvis utbildade vårdare inom äldreomsorgen som en viktig grupp i avtalsförhandlingarna, var en av strategierna att kräva "smuts-ersättning". Detta motiverades med arbetets anknytning till skam- och tabubelagda kroppsutsöndringar.

Uppfattningen att kroppen är något smutsigt härstammar emellertid inte enbart från den västerländska filosofin. Mary Douglas' analys av flera olika kulturer visade hur kroppen utgör utgångspunkten för de flesta samhällens uppfattningar om smutsigt och rent. Det förekommer knappt några idéer om orenhet, smuts och ordning som inte har en kroppslig referens (1966). Om vi skalar av de hygieniska och

bakteriella aspekterna från våra uppfattningar om orent/smutsigt kan smuts definieras som materia på fel ställe. Smuts representerar oordning och enligt Douglas (a.a.) leder oss själva tanken på smuts direkt till det symboliska fält där smuts måste betraktas i förhållande till det som anses rent.

När det t. ex. gäller mat har vi skapat en kulturell grammatik som definierar vad som är ätligt och vad som är oätligt. Om någon lämnar rester på sin tallrik har inte maten i sig själv ändrat karaktär, men den kan inte läggas tillbaka i grytan för servering vid nästa måltid. Däremot kan den bli djurmat eller kastas. Väluppföstrade människor äter inte upp vad andra lämnat på tallriken. Detta visar, säger Douglas, att matrester inte är oätliga i sig själva; de befinner sig endast på fel ställe. Matrester är exempel på en omvandlingsprocess från icke-smuts till smuts.

Föreställningen om smuts handlar därmed om vårt förhållande till ordning, d.v.s en social ordning som bl. a. består av en rad åtgärder som syftar till att bemästra avvikelse och tvetydighet (a.a., s.39). Kvinnors hushållsarbete handlar också om att transformera mat från natur till kultur. Tillredningen av maten, detta att vi kokar och steker den i stället för att äta den rå, medverkar till att upphäva naturtillståndet (Levi-Strauss 1966). Men det är inte bara matlagningen som knyter kvinnorna till det kroppsliga. Omsorgsarbetet i stort rör sig om vård och skötsel av andras kroppar. Arbetet är kroppsligt initierat. Behovet av mat, rena kläder, icke-smittobärande yttre omgivningar o.s.v. är alla företeelser som ligger bakom kvinnors arbete med tvätt, städning och vård av familjemedlemmar som är beroende av detta. Hushålls- och omsorgsarbetets låga status både inom den offentliga och den privata sfären är inte bara ett resultat av att det är oavlönat samt ekonomiskt och politiskt osynligt, utan det är även en konsekvens av dess kroppsnärhet.

Omsorgsarbetet med gamla människor med långt gånget kroppsligt förfall förknippas dessutom med en rad kroppsliga tabun som framkallar avsky, äckel- och skamkänslor hos den civiliserade människan. Omsorgsarbetets ore-na och tvetydiga status förstärks t. ex. när arbetet i konkreta termer handlar om att ta hand om gamla kroppar som inte kan kontrollera sina utsöndringar själva.

På individnivån syftar kroppskontrollen inte endast till en internaliserad behärskning av

fysiska drifter och passioner, utan även till kunskap om hur och var man gör sig av med det skam- och tabubelagda kroppsavfallet. Medan drifter och passioner levs ut i alla sociala grupper – om än på olika sätt – är det den ekonomiska och sociala organisationen av kroppsavfallet som tydliggör det makt- och klassperspektiv som omgärdar handhavandet av kroppsliga företeelser. Kvinnors hushållsarbete går huvudsakligen ut på att ta hand om familjens avfall från bord, tallrikar, kläder etc. Kvinnors arbete med att ta bort andras smuts förstärker deras underlägsna position och omsorgsarbets låga status upprätthålls p.g.a. arbetets anknytning till smuts och kroppsliga utsöndringar.

På samhällsnivå kännetecknas både klass- och kastsystem av att personer från de lägsta skikten sysselsätts med att rensa bort smutsen från "samhällskroppen" och/eller "befolkningskroppen". När kirurgen har slutfört sina operativa ingrepp kommer de lägst placerade inom hierarkin och tvättar bort blodet, rengör instrumenten, steriliserar omgivningarna etc. innan nästa operation kan påbörjas. Följande två citat illustrerar det här förhållandet:

If there is anything at all to the relationship between housekeeping of the "body" of the family – of its effluva, dirt and waste – and a different and more practical, grounded consciousness prone to question the shape of society as a whole, then there should be a more acute consciousness in the working class. For they, especially women, and most especially black women, in large part do the housekeeping for the whole social "body" in addition to the housekeeping for their own bodies and their families. It is they who clean rich peoples' houses, clean offices and factories, take away waste and garbage of cities and towns, serve people at restaurants and clean up after them, care for their daily needs of patients and clean up after them in hospitals (Martin 1987:201)

The lowest castes are the most impure and it is they whose humble services enable the higher castes to be free from bodily impurities. They wash clothes, cut hair, dress corpses and so on. The whole system represents a body in which by the division of labour the head does the thinking and praying and the most despised parts carry away waste matter. Each sub-caste community in a local region is conscious of its relative standing in the scale of purity. (...) The sad wit of pollution as it comments on bodily functions

symbolises descent in the caste structure by contact with faeces, blood and corpses (Douglas 1966:123).

Individualitet och relationalitet

I Georg Simmels analys av penningekonomin inverkan på kulturen koncentrerade han sig på bl. a. förhållandet mellan kroppsarbete och individualitet. Som jag har förstått hans argumentering är utbildning ett viktigt bidrag till utvecklandet av rationalitet och individualism. Utbildning har primärt en mental karaktär och kan därför bara knytas till individen själv. Kropparbetare som använder sin kroppsliga energi som inkomstkälla kommer inte att tillerkännas samma grad av individualitet som en utbildad person, helt enkelt därför att varje kroppsarbetares energi kan ersättas av en annan. Individuella egenskaper betyder ingenting. Därför, menar Simmel, måste kropparbetare uppträda i grupp för att uppnå samma grad av synlighet och socialt inflytande som en utbildad person uppnår med hjälp av sin utbildning (Simmel 1907).

Också Asplund (1985) förknippar relationellt grupp beteende med närhet till det kroppsliga och individualitet med avstånd till det kroppsliga. Även om det kroppsliga som Simmel diskuterar skiljer sig mycket från omsorgsarbete, kan hans analys ändå användas på ett fruktbart sätt på det här området. Manligt kroppsarbete är huvudsakligen industriellt organiserat och har således kommit att inkluderas såväl i kulturen som i moderniteten. Även om manliga kroppsarbetare i likhet med kvinnor inte självklart uppbär en kulturell individstatus placeras de tack vare sitt arbete närmare kulturen än kvinnorna. Industriarbete innebär oftast relationer mellan natur (den mänskliga arbetskraften) och kultur (det som produceras). Kvinnors kroppsrelaterade omsorgsarbete stärker däremot kopplingen mellan kvinnan och naturen. Eftersom vår kultur så starkt förknippar självständighet med individualitet blir det svårt för omsorgsbehövande och beroende människor att accepteras som individer i kulturlandskapet. Medan t. ex. spädbarn är blivande individer kan gamla senil-dementa patienter ses som före detta individer. Omsorgsarbetet för dessa grupper kommer därför att präglas mera av icke-individualitet och natur än av individualitet och kultur.

Den som städar toalettstolen är samtidigt den som står längst ned i hierarkin. Teckning av Maria Lindhgren.

På det här sättet kan man säga att kvinnor både som organiska människor och omsorgsarbetare skaffar sig en erfarenhetsbas bestående mer av relationella normer och värderingar än av individuella om man tolkar individualitet som ett tillstånd av stort oberoende och liten relationsorientering. Som jag tidigare har nämnt är naturen inte bara kvinnlig, utan även relationell.

I det problemfält som jag nu har skisserat utkristalliserar flera komplicerade problem när det gäller kvinnors rätt att uppfattas som självständiga kulturella individer. Om det förhåller sig så att ett förnekande av kroppen är en förutsättning för att en människa skall betraktas som individ – hur kan då kvinnor uppnå en självständig individstatus trots att deras liv och arbete är så nära förbundna med kroppsrelaterat omsorgsarbete både i offentliga och privata sammanhang? Vilka ändringar i våra sociala och kulturella förhållanden krävs för att upphäva kopplingen mellan låg social status och kroppsnära arbete – om det nu är så att det är kvinnors kroppsarbete som upprätthåller kvinnans lägre sociala status?

En väg vore att hålla fast vid den åsikt som alltid har särpräglat den skandinaviska jämställdhetsdebatten, nämligen synpunkten att nyckeln till ökad jämställdhet ligger i ett större deltagande från männens sida i omsorgsarbetet. I Norge finns vissa tecken på att män faktiskt tenderar att prioritera omsorg och samvaro med barn högre än tidigare. När centrala personer som finansministern tar ut föräldradeltidighet och manliga stortingsrepresentanter både på höger- och vänstersidan tackar nej till viktiga och prestigefyllda politiska uppdrag därför att de hellre vill ha mer tid tillsammans med sina barn, kan detta ses som konkreta uttryck för det som den senaste tidsanvändningsstudien visar statistiskt, nämligen att småbarnspappornas insatser i omsorgsarbetet ökar.

Litteratur

- Asplund, Johan, 1985, *Tid, rum, individ och kollektiv*. Liber Förlag, Stockholm.
 Elias, Norbert, 1978, *The Civilizing Process*. Oxford Univ. Press.
 Douglas, Mary, 1966, *On Purity and Danger*. Routledge and Kegan Paul, London.
 Frykman & Löfgren, 1979, *Den kultiverade människan*. Liber Förlag
 Levi-Strauss, Claude, 1966, "The Culinary Triangle"

- i *New Society*, 22, Dec.
 Martin, Emily, 1987, *The woman in the Body*. Beacon Press. Boston.
 Merchant, Carolyn, 1980, *The Death of Nature. Women, Ecology and the Scientific Revolution*. Harper & Row, New York.
 Ortner, Sherry, 1974, i Rosaldo og Lamphere: *Women Culture and Society*. Stanford Univ. Press. California.
 Simmel, Georg, 1907, *Philosophy of Money*. Översatt från tyskan av Bottomore och Frisby, Routledge and Kegan Paul, London 1978.
 Sydie, r.a., 1987, *Natural Women, Cultured Men. A Feminist Perspective on Sociological Theory*. Methuen Publications. Ontario.
 Österberg, Dag, (red.), Artiklar av Weber, Tönnies och Simmel i *Handling og samfunn*. Pax Forlag. Oslo.

Översättning: Ashbjørg Westum Lindmark

Summary

The article deals with the inherent paradox within the field of feminist research on caring. Whereas care and nursing are invariably initiated by bodily needs, the body as such is rendered absent as a category in interpretations of care and culture alike. This may partly be explained by the fact that sociology as a subject is "bodiless". Sociological actors are "rational", "economic" and "strategic", and so forth. Most actor perspectives are based on **thinking** as the primary human activity. The bodily and physical nature of human beings must be given more attention in contemporary feminist research because of its importance for more complete analyses of women's care work. The article argues that coming feminist research must explore and analyse as well our own as other women's bodily experiences as connected to our gender and class background.

Lise Widding Isaksen
 Sosiologisk Institutt
 Hans Holmboesgt. 22/24
 N-5000 Bergen